

ПРОБЛЕМА ЦІННІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

А.Є. Залужна, кандидат філософських наук, доцент,
Український державний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне

Виникає завдання віднайдення надійної антиутилітарної системи моральних і духовних орієнтирів, яка б відповідала запитам часу і повноті накопиченого досвіду й була першочергово спрямована на утвердження пріоритетів загальнолюдських цінностей.

Повноцінна культура здатна утверджуватися там, де суспільному буттю притаманні певні форми нормативної регламентації, що протистоять хаотичному зіткненню сліпих егоїстичних та корисливих інтересів, нічим не впорядкованих і не нормованих. Людське існування змушене враховувати універсальні вимоги та заборони, що зобов'язують до формування необхідних позитивних якостей, які й стають нормами людської поведінки і необхідною умовою людського співбуття. Але будь-які вимоги виражаються у відповідних приписах та повеліннях і окреслюють досить конкретні межі поведінки, повністю виключаючи глибинно-емоційні мотиви (доброта людського серця, безкорислива радість спілкування, живі почуття любові, жалю, симпатії), і тому саме цінності спроможні наповнювати життя особливим змістом й запобігти зведенню моральних вимог до механічних, а іноді й формальних правил. Цінності забезпечують цілеспрямованість розвитку особи, а її сенсожиттєві пошуки звертають до значно вищого моральнісного підйому, ніж пропонують норми чи правила. Мова йде саме про вищі, смисложиттєві, універсальні цінності, які є самодостатніми щодо суб'єкта й духовно творять людину, внутрішньо збагачують її й насичують існування смислом.

Духовна ситуація кінця ХІХ – початку ХХ ст. характеризується втратою культурних надбань минулого, ліквідацією усталених віками традицій, норм, ідеалів, з виступом не лише проти окремих аспектів моралі, а моралі загалом, не проти деяких цінностей, а цінностей як таких. Домінанта тілесного та матеріального стає детермінантом абсолютизації цінностей посередненого рівня і розпаду традиційних культурних ідеалів з іманентними для них прерогативами духовного. Із запереченням духовної спадщини та проблемою втрати віри в Абсолют людина втрачає вагоме підґрунтя буття у світі та співбуття з іншими людьми. Абсолютизація теперішнього, кінченного зумовлює зосередженість лише на тілі, утверджує плотське сластолюбство, перетворює іншого на засіб для себе, ліквідує сутнісний зміст самих по собі цінностей любові, добра, милосердя. Таку трансформацію цінностей варто розглядати як суспільну всезагальну трагедію, як хворобу людського духу, оскільки відсутність морально-етичного виміру руйнує саму особистість, знищує задушевність, вільний акт люблячого серця, ідею святості.

У філософських інтенціях Ф. Ніцше виразилися симптоми суспільної недуги, й у самих думках філософа відчувалися загрозливі передчуття та жахливі пророкування для майбутнього людства. Вимога “переоцінки цінностей” стала викликом для суспільства, протестом проти релігійних вірувань і філософських ідей, соціальних та етичних ідеалів, тобто всього того, що вважалось благим і цінним протягом багатовікової історії. Постановка питання про цінність самих моральних цінностей зумовила низведення моралі до рівня предмету філософського сумніву, з теоретичною аргументацією її проблематичності та потребою заперечення загалом. Адже мораль, сформована під впливом античної культури та християнської релігії, на думку Ф. Ніцше, тіло приносила в жертву душі, відкидаючи радісне і вільне прийняття цінностей самого життя. Це мораль “стадна”, “мораль рабів”, оскільки вона направлена на підтримку лише невдах (хворих, слабких, злидених, добрих), а тому є антитезою справжніх добродішностей. Добродішності для Ф. Ніцше – це нові цінності, які виокремлює Н. Аббаньяно, і ними є: “...гордість, радість, статевая любов, ворожість і війна..., сильна воля..., воля до влади, вдячність землі і життю...” [1, с. 41], однак “...ці добродішності належать лише небагатьом і

цим небагатом творити життя” [1, с. 42]. Тобто окремі особистості спроможні стати супроти звичних понять добра і зла й відмовившись від християнських ідеалів здійснити переоцінку цінностей. Простежується не протистояння релігії й атеїзму, а боротьба двох моралей: моралі маленької, доброї, слабкої людини та моралі сильних, вольових, геніально-злочинних людей. Адже головним об’єктом критики у Ф. Ніцше виступає не стільки релігія, скільки моральність релігії, її моральнісно-орієнтоване світобачення, яке направлене на стримання людської сваволі. А ХХ століття проголошується Ф. Ніцше “тріумфом нігілізму”, оскільки саме заперечення об’єктивного змісту моральних норм і цінностей виступає суттєвою ознакою нігілізму. Ніцшеанський нігілізм Хайдеггер розглядає як історичний рух, “досвід західної історії” знецінення вищих цінностей і встановлення нових, як руйнування старого світопорядку, на релігійно-моральному підґрунті якого зростає людина, та побудови нового, з ідеєю перетворення людини і формування нової. Зокрема Хайдеггер зауважує: “Його (ніцшеанське) мислення стоїть під знаком нігілізму. Ось як називається історичний рух, розгаданий Ніцше. Він владно проникає у попереднє століття і визначає теперішнє. Своє тлумачення цього руху Ніцше зводить у короткому вислові “Бог вмер” [2, с. 145]. Місце втраченого Бога займає надлюдина. Саме люди, на думку Ніцше, “вбили Бога” і тепер в їхніх серцях мертвий Бог, пустота, яку має заповнити “новий бог”, “надлюдина”, яка є “...смыслом земли” [3, 8], адже “...вмерли всі боги; тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина” [3, с. 69].

Людинобог, що втілюється в ідеї надлюдини, вириваючись із меж встановленої моралі, стає “по той бік добра і зла” і є єдиним мірилом будь-якого вчинку, оскільки втрата моральних абсолютів детермінує до відчуття зайвості об’єктивних критеріїв етичної оцінки. І якщо відсутність Бога для Ніцше – це відсутність моральних обмежень та гарантія тотальності свободи, то “...вбивство... називається героїзмом, підле отруєння – відважністю, згвалтування – волею до життя” [4, с. 124]. Тобто мораль як вираження людської волі окремих індивідів не завжди може пов’язуватися з суспільними потребами і досить часто, навпаки, суперечить вимогам людського співіснування.

Проблема нігілізму – одна з найвагоміших проблем європейської філософії, адже філософська рефлексія Ніцше заклала початок цілої традиції, вплинула на формування більшості течій ХХ століття, знайшла своє практичне застосування в ідеології комунізму та фашизму. Логіка ідеї “переоцінки цінностей”, що випливала із “смерті Бога”, отримувала все більшу прихильність і вважалася єдино правильною, а тому досить вагомою і ціннісною. Так, “смерть Бога” для А. Камю та Ж.-П. Сартра – це світ абсурду, який знову ж таки ставить під сумнів існування всіх цінностей. Метафізичний бунт в А. Камю є нічим іншим, як повстанням проти Абсолюту, звільненням людини від моральних імперативів та ствердженням емпіричних засад земного існування з діонісійним відчуттям “повноти життя”. Адже діонісійне відчуття волі, екстазу, інстинкту, витіснене сократівською етикою та християнською релігією любові та співстраждання, знову відновлює свої права. І ренесанс нігілізму відтворює в людях втрачену злитість людини із землею, зі світом взагалі та прив’язаність до матеріального. Духовність приноситься в жертву тілесності, відчуття гріховності – гордині, волі та байдужості.

Наявність складних соціально-економічних та ціннісних трансформацій, які радикально впливають на нинішній стан культури, є суттєвою рисою сучасного буття. Характерною особливістю нової екзистенційної ситуації є зорієнтованість на утвердження загальнозначимих етично-моральних цінностей соціуму, на зростання ціннісної сутності самої людини, її існування, свободи вибору.

В. Лях, аналізуючи працю Ч. Рейча “Молода Америка”, акцентує увагу на встановленні третього типу свідомості, “... носієм якої є молодь нинішнього покоління” [5, с. 71] і яка “... передусім вимагає відновлення пріоритетів нематеріальних елементів людського існування, таких як природне середовище та духовне життя, які були зруйновані під натиском матеріального розвитку” [5, с. 71]. Тобто старий тип свідомості з домінантою тілесного і матеріального перебуває у кризовому стані. Адже світ із втратою

традиційних цінностей трансформується в хаос нічим не стримуваних стихій і стає "... початком втрати людиною своєї людяності" [6, с. 138]. Тобто споконвічні цінності добра, людяності, співстраждання, набираючи виразу загальнозначимих параметрів буття людини у світі, не повинні втрачати своєї актуальності в будь-якому суспільстві за будь-яких обставин і обирати їх кожна людина повинна як вільна істота. Вільно й осмислено робити свій моральний вибір як здійснення свого неповторного призначення, що стане відповіддю на дозвіл бути і постійного усвідомлення свободи як існування у стані відповідальності. І формування нової свідомості з посиленням аспектів аксіологічного виміру повинно зумовити залучення гуманістичних надбань багатовікової спадщини до притаманної сучасному буттю етично-моральної перипітійності.

Список літератури

1. Аббаньяно Н. Мудрость философии. – СПб.: Алтейя, 1998. – 305 с.
2. Хайдеггер М. Слова Ницше "Бог мертв" // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 143-176.
3. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Так говорил Заратустра; К генеалогии морали; Рождение трагедии, или Еллинство и пессимизм: Сборник. – М.: ООО Попурри, 1997. – С. 4-297.
4. Давыдов Ю. Этика любви и метафизика своеволия. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 288 с.
5. Лях В. Зміна філософсько-світоглядних орієнтацій у постіндустріальну добу // Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плінного світу. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – С. 53-74.
6. Фромм Е. Революція надії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К.: Либідь, 1996. – С. 135-192.

Summary

Rises the task to find certain system of moral and religious reference points, which could give us answers to the questions of this very time and to the fullness of treasured up experiences, and was directed mostly to the priorities of common to mankind values.

Залужна, А. Є. Проблема ціннісних трансформацій у філософській думці кінця ХІХ-ХХ століть [Текст] / А. Є. Залужна // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. - Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ. - 2004. - Вип. 3. - С. 218-222.